

В. М. Галузяк (м. Вінниця)

Ідеї морального виховання в теоретичній спадщині В.сухомлинського

Проблема морального розвитку і виховання людини привертала увагу багатьох відомих педагогів-мислителів на різних етапах становлення педагогічної науки. Перебувала вона і в центрі науково-педагогічних пошуків В.Сухомлинського, який постійно замислювався над складними механізмами і закономірностями морального становлення особистості. Осмислюючи власний педагогічний досвід, він ставив питання, які до нашого часу не втратили своєї актуальності: яким чином формуються моральні потреби і переконання; як досягти того, щоб дітям подобалося творити добро; які фактори лежать в основі моральної поведінки особистості; як формується совість та ін. Своєрідність підходу В.Сухомлинського полягає в тому, що у пошуках відповідей на ці питання він звертається до феноменологічного аналізу дитячої свідомості, складних механізмів поведінки та розвитку особистості, осмислює в контексті виховного процесу такі складні, тонкі і невловимі феномени духовного життя особистості, як совість, почуття вини, честь, почуття власної гідності, гордість, довір'я, великодушність, жалість, чуйність, співчуття, моральна краса, благородство та ін.

Увага до найтонших порухів людської душі, до складної динаміки духовного життя особистості, до елементарних, базових моральних якостей людини зближує В.Сухомлинського з представниками зарубіжної гуманістичної психології (А.Маслоу, К.Роджерс, А.Комбс) та екзистенціальної педагогіки (О.Больнов). Його дослідницький метод дуже близький до обгрунтованого В.Дільтеєм методу розуміння як безпосереднього осягнення деякої духовної цілісності. Він полягає в глибинному осмисленні на основі емпатійного вживання, перевтілення і співпереживання внутрішнього світу вихованців, їх потреб, почуттів, переживань, прагнень, поглядів, особливостей світосприймання і світорозуміння. "Якщо говорити про педагогічний досвід, про роки праці як його джерело, то в це поняття я включив би передусім тонкість емоційно-естетичного бачення світу і насамперед людини", - писав В.Сухомлинський. Без сумніву, його можна вважати одним із яскравих представників розуміючої, феноменалістичної педагогіки ХХ століття. Над ним не тяжіли певні апріорно прийняті психологічні чи педагогічні концепції морального розвитку особистості, що так часто сковують думку академічних

теоретиків. У своїх пошуках він опирався насамперед на власний досвід і тонку психологічну інтуїцію. Духу його творчості співзвучна ідея К.Роджерса: "дослідження - це постійні спрямовані спроби побачити смисл і закономірність в явищах суб'єктивного досвіду".

В.Сухомлинський йшов своїм шляхом, незвичним і незрозумілим для багатьох представників офіційної педагогіки, про що свідчать ті реакції неприйняття і скепсису, з якими нерідко зустрічалися його ідеї. У послідовному відстоюванні та розвитку власного підходу проявилася інтелектуальна чесність, самостійність і самотність мислення педагога, його довіря до себе і власного досвіду.

В чому ж полягають основні погляди В.Сухомлинського на суть і шляхи морального виховання особистості? На нашу думку, можна виділити декілька ідей, ключових для розуміння специфіки його підходу до вирішення даної проблеми.

В.Сухомлинський був одним із небагатьох вітчизняних теоретиків педагогіки, які не просто декларували, а розуміли виключно важливе, фундаментальне значення емоцій у моральному вихованні: "Почуття - плоть і кров моральної переконаності, принциповості, сили духу. Ось чому стежка від морального поняття до морального переконання починається з вчинку, з дії, насиченої глибокими почуттями" [Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – К., - 1976-77. - Т. 1, с. 124]. Емоції, особисті переживання виступають у В.Сухомлинського в ролі суб'єктивного фактору, який переводить зовнішні, соціальні цінності в ранг внутрішніх, особистісно значущих. Ця ідея на сьогодні є загальноприйнятною у психології: "саме емоції є тими психологічними утвореннями, які "зафарбовують" в образі відображуваний зміст, ніби добавляючись до нього, виражаючи значущість цього змісту для суб'єкта (функція оцнки) та спонукаючи його до відповідної діяльності (функція спонукання)" (В.К.Вілюнас).

В.Сухомлинський активно використовує в своїх роботах термін *"емоційне виховання"*, наголошуючи на виключній важливості розвитку емоційної сфери вихованців, їх здатності до переживання широкої гами найтонших людських почуттів. Саме емоційна культура, на його думку, лежить в основі моральної вихованості та вихованості особистості. Він добре усвідомлював специфіку і складність емоційного виховання: "Виховувати почуття - це не значить говорити про почуття чи вчити переживати так, як вчать знати. ...Якщо штучність, нарочитість у вихованні взагалі неприпустимі, то у вихованні емоційної культури вони особливо шкідливі". Почуття спонтанно виникають, пробуджуються під впливом певних обставин, в специфічних - емоційних (емоціогенних) - ситуаціях. Тому морально-емоційне виховання, на думку В.Сухомлинського, повинно полягати в спеціальному створенні або використанні педагогом стихійно виникаючих емоційних ситуацій. Для емоційної ситуації характерна діяльність, яка виражається в душевних поривах, - діяльність мов би стихійна, яка не спонукається ніяким задумом: моральні цінності, набуті раніше, вступають в дію. Оскільки емоції збуджуються лише тим, що має відношення до існуючих потреб та цінностей особистості, то у вихованні необхідно опиратись на набуті раніше, вже сформовані в структурі особистості вихованця потреби і ціннісні орієнтації. Тому В.Сухомлинський постійно твердить, що виховний вплив на дітей матиме

лише особистісно значуща, одухотворена, наповнена особистісним змістом діяльність, що відповідає їх ціннісним орієнтаціям, потребам і викликає позитивні переживання: "Ми домагалися, щоб у кожного підлітка була своя улюблена, цікава, хвилююча праця; щоб почуття, які народжуються в цій праці, переносились на навчання, на моральні відносини в колективі" [Там же. Т. 3, с. 516]. Таким чином емоційні переживання, які виникають в ході тієї чи іншої діяльності, приводять до формування нових потреб та мотиваційних відношень вихованців: "переживання доброго почуття саме по собі стає метою і спонуканням до праці" [Там же., с. 528]. По суті, В.Сухомлинський має на увазі ті ж самі механізми розвитку мотиваційної сфери особистості, які в психологічній літературі називають "опредмечуванням потреб", "зрушенням мотиву на ціль" (О.М.Леонтьєв), функціональною автономізацією мотивів (Г.Олпорт), мотиваційним обумовлюванням і опосередкуванням (В.К.Вілюнас). Дослідження сучасної психології мотивації дозволяють стверджувати, що саме в закономірностях розвитку та функціонування емоційно-сміслової сфери особистості знаходиться ключ до розуміння сутності морального виховання.

В.Сухомлинський розумів, що моральна поведінка не може ґрунтуватися на одному лише почутті обов'язку, усвідомленій необхідності, внутрішньому примусі, самообмеженні та раціональному самоконтролі. Моральне виховання не повинно зводитись до формування лише цих якостей особистості. Проблема полягає в тому, щоб зробити моральну поведінку, яка в своїй основі зв'язана з певним самообмеженням, стримуванням власних пристрастей і бажань, привабливою, бажаною для особистості.

Яким же чином досягти того, щоб моральна поведінка сприймалася вихованцями не як прикра необхідність чи нав'язаний суспільством обов'язок, а як поведінка, особистісно значуща і суб'єктивно бажана, приваблива? Вирішуючи цю проблему, В.Сухомлинський формулює наступну досить оригінальну і фундаментальну за своїм значенням для теорії морального виховання ідею, яка має під собою глибоку психологічну основу: дотримання моральних норм і правил поведінки викликатиме у вихованців позитивні емоції (радість, гордість), коли сприйматиметься ними як засіб самоствердження, задоволення потреби у прийнятті, повазі з боку оточуючих та самоповазі. Коли моральна поведінка стає необхідною умовою самоповаги, можна говорити про формування одного із важливих аспектів тієї складної морально-психологічної інстанції особистості, яку називають совістю. За цієї умови особистість поступатиме морально незалежно від того, присутні при цьому інші люди чи ні, стане комусь відомо про її вчинки чи ніхто ніколи не дізнається про них.

Ідея про фундаментальну роль у моральному вихованні почуття власної гідності, бажання "бути хорошим", привабливим, тобто потреби в повазі і самоповазі, є однією із центральних в роботах В.Сухомлинського.

В.Сухомлинський багаторазів і в різних контекстах звертається у своїх роботах до даної закономірності, аналізуючи різні аспекти її прояву та реалізації у моральному вихованні. Так, вона лежить в основі його роздумів про важливе значення у вихованні "високих" ідей, розкриття перед вихованцями краси, благородства моральної поведінки, романтизації та героїзації добра: "Ідея по-справжньому оволодіває душею людини, коли та відчуває велич і красу служіння людям, суспільству" [Там же., с. 135]. "Почуття громадянської честі і гордості починається з *естетичної насолоди високим*

моральним вчинком"ї даного віку" [Там же. Т. 3, с. 521]. Для практичної реалізації даного положення В. Сухомлинський підготував хрестоматію з етики, в якій були зібрані короткі оповідання, що демонстрували приклади героїчних, морально красивих і захоплюючих вчинків. Усвідомлюючи фундаментальну роль емоцій у моральному вихованні, він підкреслював: основне, щоб моральна ідея, розкрита перед вихованцями "в яскравих, хвилюючих словах, живих образах, пробуджувала глибокі морально-естетичні почуття" [Там же. Т. 5, с. 123]. При цьому "не треба дітям роз'яснювати, розтлумачувати висновки про моральну красу, яка викликала у них подив, захоплення. *Найголовніше - саме захоплення, з якого виникає моральне прагнення*" [Там же. Т. 3, с. 521]. Яскраві емоційні переживання визнання і захоплення, викликані описаними у розповіді авторитетного педагога зразками високоморальної, соціально схвалюваної поведінки, забезпечують включення моральних дій і моральних цінностей в структуру Я-ідеалу дітей, в коло особистісних атрибутів, що сприймаються ними як засоби самоствердження і викликають прагнення до наслідування. Діти починають сприймати моральні вчинки як шлях до самореалізації, досягнення визнання і захоплення з боку оточуючих людей та самоповаги, підтвердження власної гідності.

Слід зазначити, що психологічні закономірності і механізми розвитку емпатії поки що залишаються до кінця не з'ясованими у віковій та педагогічній психології. Заслуга В.Сухомлинського полягає в тому, що він одним із перших у вітчизняній педагогіці звернув увагу на важливе значення емпатії в моральному розвитку особистості, осмислив шляхи та умови її виховання.

Узагальнюючи погляди В.Сухомлинського на суть і шляхи морального виховання особистості, можна виділити два основних фактори, в яких він вбачав джерело моральної поведінки дітей і на формування яких спрямовував свої виховні зусилля: *потреба у визнанні*, повазі і самоповазі (почуття власної гідності, бажання "бути хорошим") та *емпатія*, співпереживання оточуючим людям. Ці ідеї проходять крізь всі його твори, в яких він торкається проблем морального виховання. Сформульовані в результаті глибокого осмислення власного виховного досвіду і засвоєні на рівні особистих переконань, вони визначали стиль і спрямованість педагогічного мислення В.Сухомлинського, лежали в основі його виховної позиції.

Аналіз поглядів В.Сухомлинського на сутність і шляхи морального виховання особистості свідчить про їх співзвучність багатьом положенням сучасної психологічної науки. Завдяки тонкій інтуїції та постійним пошукам йому вдалося досягнути ряд важливих закономірностей розвитку особистості, які експериментальним шляхом були відкриті академічною психологією. Слід особливо підкреслити, що педагогічні висновки та рекомендації В.Сухомлинського базуються не на одних лише гуманістичних переконаннях і установках. В їх основі лежить глибокий психологічний аналіз виховних проблем, розуміння складних механізмів духовного становлення особистості. Саме цим насамперед приваблюють його твори.

Педагогічні пошуки і знахідки В.Сухомлинського в повній мірі зберігають своє науково-прикладне значення в наш час. Його теоретична спадщина містить чимало цікавих, оригінальних ідей, детальний і всесторонній аналіз яких може суттєво збагатити як психологічну науку, так і педагогічну теорію та практику.